

Hakkâri Sancağında Nasturi Sorununun Başlaması ve Birinci Dünya Savaşı'nda Nasturi Olayları

The Beginning of the Nestorian Issue in Hakkari Sanjak and the Nestorian Events in the First World War

Kamuran KARABALIK*

Öz

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Hakkâri Sancağında yaşayan Nesturiler, batılı misyonerlerle tanıştıktan sonra bölgede sorun yaratmaya başladılar. Bilhassa İngiltere ve Rusya devletlerinin bağımsızlık vaatlerine karşılık Nesturiler, Osmanlı Devleti'ne karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmediler. Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken de batılı devletlerle ilişkilerini sürdüren Nesturiler, özellikle Rusların Güney Kafkasya'daki operasyonlarından sonra Rus koruyuculuğu altına girmek istediler. Osmanlı Devleti ise Nesturilerin devlete bağlılığını arttırmak ve batılı devletlerle ilişkilerini kesmek amacıyla vergi düzenlemesi gibi bazı önlemler aldı. Ayrıca Nesturilerin devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunmamaları için kendilerine silah yardımı vaadinde bulunuldu. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu çabaları sonuç vermedi. Nasturi lideri Mar Şemun, Ruslarla ittifak yaparak Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf devletlerini destekleme kararı aldı. Bu karardan sonra Osmanlı Devleti, Kürt aşiretlerinin de dâhil olduğu birlikleri bölgeye sevk etti. Osmanlı birliklerinin Nesturilere karşı hareketi, Nesturilerin yenilgiye uğrayarak İran topraklarına göç etmelerine sebep oldu. Bu çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf devletleri safında savaşa girerek Hakkâri Sancağında önemli bir sorun haline gelen Nesturilerin isyanını kaynaklar ışığında incelemektir.

Anahtar kelimeler: Hakkâri Sancağı, Nesturiler, Misyonerler, Birinci Dünya Savaşı, Kürtler

Abstract

The Nestorians living in the Hakkari Sanjak of the Empire started to create problems within the weakening Ottoman Empire in the nineteenth century with the encouragement of the Western missionaries. The Nestorians began ignoring the authority of the Empire because of the promises of independence made by England and Russia. Nestorians continued to maintain their relations with western powers on the eve of World War I. They wanted to go under Russian protection, it was particularly the case after the operations carried out by the Russians in the South Caucasus. On the other hand, the Ottoman Empire took some measures including tax exemptions in order to increase the loyalty of the Nestorians to the state and decrease the influence of the western power over them. Furthermore, the Nestorians were promised with arms supplies by the state so that they would not engage in activities against the state. However, the efforts of the Ottoman Empire did not produce any results. *Mor Şemun*, the leader

Makale Geliş Tarihi: 31.01.2022. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: KARABALIK, Kamuran, "Hakkâri Sancağında Nasturi Sorununun Başlaması ve Birinci Dünya Savaşı'nda Nasturi Olayları", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 43-64

* Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E mail: kamurankbalik@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-4703-8412

Akademik
Bakış
43
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

of the Nestorians, allied with the Russians and decided to support the Allies in World War I. Following that decision, the Ottoman Empire deployed soldiers including the ones from the Kurdish tribes to the region. Ultimately, the Nestorians were defeated by the Ottoman forces and migrated to Iran.

This study, in the light of archival sources, aims to investigate the Nestorian revolts that became a significant problem in the Hakkari Sanjak as they joined World War I on the side of the Allies.

Key Words: Hakkari Sanjak, Nestorians, missionaries, World War I, Kurds

Giriş

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Hakkâri (Çölemerik) ve çevresinin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesiyle Nasturiler¹, Osmanlı sınırları dâhilinde yaşamaya başladılar. Hakkâri sınırları içerisinde Elbak, Şemdinan, Gevar, Hamidiye ve Beytüşşebab kazaları bulunuyordu.² Nasturiler, bu yerleşim yerlerine bağlı olan Gevar (Yüksekova), Margaver ve Tiyari (Hakkâri/Çukurca-Kazan Vadisi) gibi yerlerde çoğunluktaydılar.³ Ayrıca yaşadıkları bu yerlerde de Tiyari, (aşağı-yukarı), Tal, Diz, Valto, Tuhup, Baz, Gevar, Gilo (Cilo, Jilo) adlarında büyük küçük dokuz aşiret halinde yaşıyorlardı.⁴

Hakkâri, diğer doğu vilayetlerinde olduğu gibi sosyal ve ekonomik yönden ağalık, beylik ve şeyhliğin hâkim olduğu bir bölgeydi. Bölgenin ele geçirildiği zamanlarda merkezi yönetim kuvvetliken, devletin zayıf düştüğü XIX. yüzyılda Osmanlı hâkimiyeti dramatik bir şekilde zayıfladı. Bundan dolayı bölge insanlarının üzerinde ağaların, beylerin ve şeyhlerin iktisadi baskısı merkezi otoriteden daha baskın olmaya başladı.⁵ Devletin zayıflamasının dışında Fransız İhtilali'nin, gayrimüslim reayada ulus olma akımını açığa çıkarması, buradaki gayrimüslimlerin etkilenmesine sebep oldu. Fakat ulusçuluk akımının güç kazanmasını kolaylaştıran ve Osmanlı egemenliğine karşı bir tehdit haline gelmesinde devletin ekonomik açıdan zayıflamasının rolü büyüktü.⁶

1 Hristiyanlığın, IV. yüzyılın ilk çeyreğinde Roma'nın resmi devlet dini hale gelmesinden sonra bu döneme kadar tek kilise hüviyetinde olan bu dinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Görüş ayrılıkları İsa'nın tanrılığı, kişiliği v.b., konularda olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler (1847-1918)", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşgın, Eyyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 64-65; Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, (Çev: Nurettin Hıçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul 2005, s. 273-279; Edward Every, "Asuriler", (Çev: Sami Kılıç), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, s. 110). Nasturilik de bu görüş ayrılıkları neticesinde şekillenmiştir. Nasturiliğin fikir babası olan Nastur'un, Hz. İsa ile ilgili görüşleri kilise tarafından tepki çekince 431 yılında toplanan Efes konsilinde görüşleri din dışı ilan edilmiştir. Bundan sonra Nastur, önce Libya'ya daha sonra da Mısır'a sürülmüştür. Fakat Nastur öldükten sonra da görüşleri yayılmaya devam etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Surma Hanım, *Ninova'nın Yakarışı, Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar Şamun'un Katli*, Avesta Yayınları, İstanbul 1996; Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları, İstanbul 1997).

2 *Salnâme-i Vilâyet-i Van*, H. 1315 (M. 1897), Def'a 1, Van Vilâyet Matbaası, 1315, s. 204.

3 BOA, İ.MSM, D: 48, G: 1229.

4 Salahi R. Sonyel, *The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara 2001, s. 30.

5 Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler*, Ankara 2000, s. 32.

6 Gabriele Yonan, *Asur Soykırımı, Unutulan Bir Holocaust*, (Çev: Erol Sever), Pencere

Bölgesel ve uluslararası gelişmelerin etkilediği topluluklardan biri Hakkâri ve çevresinde yaşayan Nasturiler oldu. İlk zamanlarda Nasturiler ile himayesi altında yaşadıkları Osmanlı Devleti arasında vergi toplama meselesi dışında önemli bir sorun yoktu. Vergi toplama meselesi de tamamen yaşadıkları bölgenin, iklim ve arazi koşullarının göçebe yaşayan Nasturileri iktisadi yönden zorlanmasından ileri gelmekteydi. Fakat XIX. yüzyıla doğru Osmanlı Devleti, siyasi ve iktisadi yönden zayıflamaya başlayınca Nasturiler ile Osmanlı Devleti arasındaki sorunlar da artmaya başladı. Çünkü bu yüzyılda misyonerler Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim azınlıklar (Nasturiler, Ermeniler v.s.) arasında faaliyetlerini arttırmışlardı. Batılı devletlerin rehberliğini yapan bu misyonerler, “bağımsızlık” vaadiyle Nasturileri Osmanlı Devleti’ne karşı kıskırtmaya başlamışlardı. Dolayısıyla Nasturiler, misyonerlerden aldıkları desteklerle Hakkâri Sancağında önemli bir güvenlik meselesi haline geldiler.

Savaşın yaklaştığı yıllarda da Nasturiler arasında faaliyetlerini artıran misyonerler, Nasturileri bağımsızlık vaadiyle Osmanlı Devleti’ne karşı tahrik etmeye devam ettiler. Savaş başladıktan sonra da Nasturiler, İtilaf devletlerini desteklemeğe karar verdiler. Nasturilerin bu kararı, Osmanlı Devleti’ni hem içte hem de dışta yeni bir tehdit ile karşı karşıya bırakırken, İtilaf devletlerinin ise stratejik bir noktada destek bulmasını sağladı. Bu nokta, özellikle Rusların Doğu Anadolu Bölgesi’ne girmeleri için önemliydi. Nitekim Ruslar, 1915’te Van’a doğru ilerlediklerinde en büyük destekçilerinden biri Hakkâri Sancağında yaşayan Nasturiler oldu.

Nasturilerin, savaşa giriş kararlarına Osmanlı Devleti, ilk zamanlarda Nasturileri cezalandırmak yerine devlete meyillerini artırmak için vergilerin hafifletilmesi gibi bazı düzenlemeler yaptı. Fakat bu düzenlemeler işe yaramadı. Çünkü Nasturiler, çok önceden İtilaf devletleri ile anlaşmışlardı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bölgedeki Kürt aşiretlerinin de desteğini alarak Nasturiler üzerine birlikler gönderdi. Bir süre Ruslardan destek alarak bölgede tutunmaya çalışan Nasturiler, Rusların bölgeden çekilmesi ile ağır yenilgiler almaya başladılar. Bölgede daha fazla tutunamayan Nasturiler, İran topraklarına göç etmek zorunda kaldılar.

Bu çalışma, Hakkâri Sancağında meskûn olan Nasturilerin misyonerlerle iletişime geçtikten sonra Osmanlı Devleti’ne karşı sorun teşkil etmelerini ve Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’ne karşı isyanlarını konu almaktadır. Çalışma ele alınırken arşiv kaynakları ve telif-tetkik eserler göz önünde bulundurulurken inceleme yapılmaya çalışıldı.

Hakkâri ve Çevresinde Nasturi Sorunun Başlaması

Hakkâri, Osmanlı Devleti idaresine geçtikten sonra Nasturiler, devletin kendilerine sağladığı hizmetler karşılığında devlete vergi vermekle mükellef idiler. Fakat Osmanlı Devleti zayıfladıktan sonra Hakkâri Sancağında vergilerin toplanmasında aksaklıklar yaşanmaya başladı. Hatta vergi toplama mesele-

si önemli bir sorun haline geldi.⁷ Bu dönemde Nasturilerden Tiyari Aşireti⁸ 500, Tuhup Aşireti 150, Gilo Aşireti 70 lira olmak üzere devlete yıllık vergi ödemekle yükümlüydüler. Osmanlı Devleti, bu vergileri yerel yöneticiler aracılığıyla tahsil etmekteydi.⁹

Vergi toplama sırasında ortaya çıkan sorunlar, Nasturilerin bir kısmının göçebe bir hayat sürdürmesi, meskûn oldukları bölgenin ulaşım açısından zorluğu ve tarım yaptıkları toprakların verimsiz olması sebebiyle düzenli bir gelir kaynaklarının olmamasından kaynaklanmaktaydı. Bu sebepler dışında vergileri toplamakla görevli yerel yöneticilerin bazıları, Nasturilerin Türkçe bilmemelerini fırsat bilerek kendilerine bu vergilerden pay çıkarmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Bu durum devletin, Nasturilerin eksik vergi verdiği şeklinde düşünmesine sebep oluyordu. Bu da Nasturilerle devlet arasında ayrıca bir sorundu.¹⁰

Vergi meselesinin yanı sıra giderek zayıflayan Osmanlı Devleti ile Nasturiler arasındaki en önemli sorunlardan birisi de misyonerlerin Nasturilere yönelik faaliyetleriydi. XIX. yüzyılda gittikçe yoğunlaşan misyonerlik faaliyetleri ile devletler, misyonerlerin faaliyetlerini kendilerine bir nevi rehber olarak görüyorlardı. Osmanlı'daki etnik ve dini çeşitlilik de sömürgeci devletlerin ilgisini cezbediyordu. Bu devletler, hedef seçtikleri etnik ve dini gruplara yönelik faaliyete başladılar.¹¹ XIX. yüzyılda Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanları (1856) ile Osmanlı topraklarında meskûn olan azınlıklara ve yabancılara verilen haklar, bu devletlerin faaliyetlerini kolaylaştırıyordu.¹²

Tanzimat ve Islahat fermanlarının yabancılara ve azınlıklara tanıdığı haklardan en fazla faydalanan devlet Fransa idi. Kapitülasyonlar sayesinde Fransa, kendisini Doğu'nun Katolik Hristiyanlığının (Maruniler, Melkitler) koruyucusu olarak görüyordu.¹³ XVII. yüzyılın başlarından beri Fransız Katolik misyonerler, Hristiyan toplulukları kendi mezheplerine döndürme faaliyetine başlamışlardı. Bu bağlamda Hakkâri dağlarına ulaşan ilk gezgin Fransız Jean Baptiste Tavernier (1605-1689) oldu. Bu gezgin, XVII. yüzyılın ortalarında coğrafi haritalar ile bölgeyi gezdi ve bu sırada Nasturilerle tanıştı.¹⁴

7 Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 32-33.

8 Nasturi topluluğunun esasını oluşturan ve nüfus bakımından en büyük aşiret olan Tiyariler, Hakkâri'nin batısında Beytüşşebap ve Büyük Zap Su'yu civarında yaşıyorlardı. Toplam yirmi yedi köyü olan bu aşiretin en büyük köyü Aşıta idi. (Hakkâri/Çukurca'ya bağlı Çığlı köyü) idi. (BOA, Y.PRK. DH, D: 9, G: 26)

9 BOA, Y.PRK. DH, D: 9, G: 26.

10 Cihangir İleri, "Osmanlı Devleti'ndeki Nasturilerin Genel Durumu ve Nasturi İsyânları", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 142.

11 Hatip Yıldız, "Bedirhan Bey ve Nasturiler", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 165.

12 Tarık Ziya Arvas, "Hakkâri Nasturileri, (1836-1936)", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, s. 50-51.

13 Jonas Linderholm, "1915" *Assyrians and Syriacs During World War in Southern Anatolia and Azerbaijan, 1914-1918*, Sweden 1999, s. 1; Yonan, *a.g.e.*, s. 38.

14 Arvas, *a.g.t.*, s. 55.

Fransızlardan sonra bölgeye Amerikalı misyonerler geldi. 1810'da Boston'da faaliyete başlayan “Amerikan Yabancı Ülkeler Misyon Komitesi” (*American Board of Commissioners for Foreign Mission*) İran ve Osmanlı'daki Nasturilerle ilgilenmek amacıyla bölgeye bir misyon gönderme kararı aldı. Bu misyonun amacı, kendi deyimleriyle cahil ve sefalet içinde yaşayan Nasturilerin doğru yolu bulabilmelerine yardımcı olmaktı.¹⁵ Çok geçmeden Amerikalı misyonerler, Nasturiler arasında bir misyon istasyonu kurdular. Bu misyon hem İran'da hem de Osmanlı topraklarında görev yapıyordu. Bölgede okul ve kolejler kuran bu misyon vasıtasıyla Nasturiler arasında sayısı az ama öğrenim görmüş bir tabaka oluştu. Kültürel ve ulusal Nasturi hareketi de bu etki altında ortaya çıktı. Bu da Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında güçlü bir yabancılaşmaya yol açtı.¹⁶

Fransız ve Amerikalılardan sonra bölgeye misyoner akımı devam etti. 1829'da Koçanis'e Alman araştırmacı Frederic Schultz gitti. Fakat Schultz'un davranışları Kürtleri rahatsız ediyordu. İddiaya göre Schultz, rastladığı her kalıntıyı inceleyip defterine not alıyordu. Daha da önemlisi altına benzeyen parlayan bir madenden bazı parçaları topluyordu. Kürtlere göre Schultz, bölgedeki madenleri tespit ederek dikkatleri buraya çekebilirdi. Bunun üzerine Schultz, Hakkâri Emiri Nurullah Bey tarafından öldürüldü. Bu Alman araştırmacıdan sonra 1838'de İngilizler, “*Christian Knowledge Society*” adlı misyonerlik kurumu ile Misyoner Ainsworth ve Musul Konsolos Yardımcısı C.A. Rassam'ı bölgedeki Hristiyanlarla ilgili araştırma yapmak için buraya gönderdi.¹⁷ Fransız, Amerikan ve Alman misyonerlerinin Nasturiler üzerindeki etkisi kısıtlı olsa da İngiliz misyonerlerin etkisi çok daha fazla oldu. Nitekim Hakkâri Nasturileriyle hem dini hem de siyasi olarak ilgilenmenin başlangıcı sayılan bu girişimde Ainsworth, Mar Şemun'a, kendilerine dini konularda yardımcı olmak istediğini söylemiş ve bu vasıta ile Nasturileri tanımaya çalışıyordu.¹⁸

Hakkâri dağlarına ulaşan bir diğer önemli İngiliz misyoner de Asahel Grant idi.¹⁹ Grant, Nasturilerin Asurluların torunları oldukları iddiasını ortaya attı. Asur İmparatorluğu'nun kurulduğu bölgelerde yapmış olduğu kazılarda bulunduğu iskeletlerin yüz hatlarının Nasturilerin yüz hatlarına benzediğini iddia ederek bu görüşünü savunuyordu. Bu iddianın kaynağı da özellikle Tiyari Aşireti halkının yüz yapılarıyla, British Museum'da yer alan figürlerdeki krallar ve diğer Asurluların yüzleri arasında yapılan karşılaştırmada benzerlik göstermeleriydi.²⁰ Bunun dışında hekim olan Grant'ın tedavi

15 Osman Uçar, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Nasturi Olayları, (1840-1870)”, Mersin Ü. S.B.E., Mersin 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 77-78.

16 Yonan, *a.g.e.*, s. 32-33.

17 Anzerlioğlu, *a.g.e.* s. 53.

18 Arvas, *a.g.t.*, s. 55.

19 Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev: Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 95

20 Hanım, *a.g.e.*, s. 13.

giz

Akademik
Bakış

47

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

ettiği kişiler ona bölgedeki insanlar arasında birçok dost kazandırdı.²¹

Fransız, Amerikalı, Alman ve İngiliz misyonerler arasında Nasturileri kendi mezheplerine çekmek için kıyasıya bir rekabet yaşanmaktaydı. Fakat Rusların da bölgeye el atmasıyla denge değişmeye başladı. Bilhassa İran'da meskûn Nasturilerin Ortodoksluğa geçmeye başlamalarıyla Rus etkisi ön plana çıktı. Fransa, kendisini Katoliklerin koruyucusu olarak görürken, Rusya da kendisini Ortodoksların koruyucusu olarak görmeye başladı.²² Rus ordularının Kafkasya cephesinde İran (1804–1813) ve Osmanlı (1807–1812) karşısında kazandığı savaşların ardından Nasturiler, Rusya'ya sıcak bakmaya başladılar.²³ Bu tarihten sonra Nasturilerin Ruslarla ilişkileri artarak devam etti. Rusların, kendilerini Osmanlı esaretinden kurtaracağını düşünen Nasturiler, 1827 yılından itibaren de gruplar halinde sınırı geçerek Rusya'ya iltica ettiler.²⁴

Nasturilerin misyonerlik faaliyetlerine karşı duruşu olumluydu. Avrupa'dan gelen gezgin ve misyonerler, Nasturiler tarafından büyük bir coşku ile karşılandılar. Misyonerler rahat etsinler diye Nasturiler, ellerinden geleni yaptılar. Çünkü Nasturiler, Avrupalı devletlerin kendi geleceklerini tayin konusunda yardımcı olacaklarını umuyorlardı.²⁵ Yine misyonerler, kendileri için büyük bir şanstı. Çünkü onlara göre misyonerler hastalıkların tedavi ediyorlardı. Ayrıca misyonerler kendilerini, onların muhteşem diye nitelendirdikleri geçmişlerini geri getirmeye yardımcı olacak kimseler olarak tanıttıklarından onları iyi niyetli yabancılar olarak görüyorlardı.²⁶

Misyonerlerin Nasturiler arasındaki faaliyetleri, bölgede yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu. Nitekim misyonerler bölgeye gelmeden önce Nasturiler ile komşuları Kürtler arasında genellikle iyi ilişkiler vardı. Hatta Ermeni, Yakubi, Yahudi ve Yezidi gibi gruplar arasında Kürtler en çok Nasturiler ile yakın ilişkiler içerisindeydiler. Bölgede dikkat çeken diğer bir noktada Hristiyanlığı kabul eden Kürtler, genellikle Nasturi kilisesini tercih ediyorlardı.²⁷ Ayrıca Nasturilerin yaklaşık yarısı aşiret şeklinde örgütlense de bir kısmı Kürt ağalarına bağlı köylülerdi.²⁸ Fakat Nasturilerin Batılı misyonerlerle iş birliği yapmaları Kürtleri rahatsız ediyordu ve Kürtler, kendilerini tehdit altında hissediyorlardı. Örnek vermek gerekirse aynı dönemde Aşitâ'da Amerikan misyonerleri tarafından bir tepenin üstünden bütün çevreye hakim olan okul ve yurt yaptırıldı.²⁹ Musul Valisi Mehmet Paşa da İstanbul'a gönderdiği raporda bu yapıdan "gizli bir kale" olarak bahsederek, bir an-

21 Yonan, *a.g.e.*, s. 31.

22 Yonan, *a.g.e.*, s. 39.

23 Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 47.

24 Atiya, *a.g.e.*, s. 310-311

25 Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 277.

26 Murat Gökhan Dalyan, *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü (1830-1870)*, Ankara 2012, s. 35.

27 Atiya, *a.g.e.*, s. 313.

28 Bruinessen, *a.g.e.*, s. 41, 276-278.

29 Bruinessen, *a.g.e.*, s. 41; Kieser, *a.g.e.*, s. 97.

lamda bölgenin mevcut statükosunun bozulmasından duyduğu endişeyi dile getirmektedir. Nitekim Kürtler arasında yabancıların kale inşa etmekte olduklarını ve topraklarını ellerinden alacakları söylentisi yayılmaya başladı.³⁰

Misyonerlerin bu faaliyetleri Nasturilerin bölgede bağımsız hareket etmelerine sebep oldu. İlk etapta bağlı oldukları Bedirhan Bey'in emirlerini dinlemedikleri gibi, gönderdiği adamlarını da kılıçtan geçirdiler. Ayrıca Nasturiler, bir Müslüman köyüne saldırarak oradaki Müslümanları katlettiler (1843). Köydeki mescidi de kiliseye çevirerek buraya bir keşiş tayin ettiler³¹. Yine Tiyari Nasturileri, Kürt ileri gelenlerinden olan Ziver Bey'e saldırarak onun bazı adamlarını öldürdüler.³² Aralarında Mar Şemun'un da bulunduğu Tiyari Nasturileri de ödemeleri gereken vergileri ödemeyince Hakkâri Miri Nurullah Bey, cezalandırılmaları için Bedirhan Bey'den yardım istedi.³³

Bedirhan Bey, Nasturiler üzerine harekete geçmeden önce bölgede bulunan misyoner Grant'ı Cizre yakınlarında bulunan ikametine davet etti. İkili arasında gerçekleşen görüşmede Bedirhan Bey, Nasturilere karşı girişilecek bir harekatta misyonerlere ait binalara ve buraya sığınan insanlara dokunulmayacağına dair Grant'a söz verdi.³⁴ Ayrıca Bedirhan Bey, Nasturiler üzerine harekete geçmeden önce durumu Erzurum müşiri Halil Kâmil Paşa'ya bildirerek Padişah'tan izin almasını istedi. Fakat Kâmil Paşa, bölgede yeni meselelerin ortaya çıkmasını istemediğinden şimdilik olumsuz yanıt verdi. Bunun üzerine Bedirhan Bey, Padişah'ın iznini beklemeden harekete geçti.³⁵

Bedirhan Bey, Nasturilerin üzerine harekete geçmek için idaresi altında bulunan aşiretler dahil Han Mahmut, Ertuşi Aşireti, Tatar Ağa ve Hakkâri Emiri'nin de yardımlarını aldı.³⁶ Hazırlıklarını tamamlayan Bedirhan Bey 1843'te Tiyari'nin üzerine aşiret birliklerinden oluşan büyük bir kuvvet gönderdi.³⁷ Bedirhan Bey birlikleri, burada 3 bine yakın Nasturi'yi öldürdü. Mar Şemun'un annesini de ikiye ayırarak Zap Suyu'na attı.³⁸ Ayrıca Bedirhan Bey, Tiyari yöresinde inşa edilen büyük kilise binasını da bu saldırı sonucunda yıktırdı ve içerisinde bulunan evrakları da imha ettirdi.³⁹ Nasturilerin yaşadığı Baz, Tuhuma ve Cilo bölgelerine ise Bedirhan ve Nurullah

30 Yonan, *a.g.e.*, s. 41-42.

31 Yıldız, *a.g.m.*, s. 166-167.

32 Sonyel, *a.g.e.*, s. 331.

33 Kieser, *a.g.e.*, s. 97.

34 *Aynı eser*, s. 97.

35 Yıldız, *a.g.m.*, s. 167.

36 *Aynı eser*, s. 168.

37 V. Minorsky, Th. Bois ve D. N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 99-100; David Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman- Hristiyan İlişkileri*, (Çev: Ali Çakıroğlu), Belge Yay., I. Baskı, İstanbul 2007, s. 64.

38 İsa Doğan, "Kürt Aydınlanmasının Öncüsü Bir Ailenin Portresi: Bedirhaniler", *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, (Der: Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 49.

39 Yıldız, *a.g.m.*, s. 169

Beyleri destekledikleri gerekçesiyle dokunulmadı. Diz ve Tiyari bölgesinin Nasturileri ise Bedirhan Bey'in hakimiyetini kabul ettiklerinden saldırlardan kurtuldular.⁴⁰ O zaman Patrik olan Mar Abraham, Musul'a giderek İngiliz Konsolosluğuna sığındı ve İngiltere'den yardım talep etti.⁴¹

Bedirhan Bey ile Nasturiler arasındaki gerginlik sona ermedi. Nasturi Tuhuma ve Tiyari aşiretleri 1845 yılında Musul Eyaleti sınırları içinde yaşayan bazı Kürtleri öldürünce çatışmalar yeniden başladı. Bunun üzerine Bedirhan Bey, Nurullah Bey, Abdussamed Bey ve diğer Kürt beyleri ile ittifak yapıp tekrar Nasturiler üzerine yürümek için asker topladı. Durumdan haberdar olan Osmanlı Devleti, o sırada Cizre'de bulunan Nazım Efendi'ye bölgede yeni karışıklıkların çıkmaması için Bedirhan Bey'e nasihatlerde bulunmasını istedi. Ancak bu nasihatler Bedirhan Bey'i durdurmadı ve 1846 yılında yeniden harekete geçti. Bu harekât neticesinde Çal, Sinyancı ve Çobi kazaları tahrip edildi. Yaklaşık 20 bin Nasturi kadın, erkek, çocuk ya öldürüldü ya da idam edildi. Binlerce Nasturi de Kafkasya'ya göç etmek zorunda kaldı.⁴² Mar Şemun ise Urmiye'ye kaçarak kurtuldu.⁴³

Avrupalı devletler, Nasturilere yapılan bu saldırıların son bulması için İstanbul'a elçiler gönderdiler.⁴⁴ Buna rağmen bölgedeki olaylar yatışmayınca 1847'de Osman Paşa komutasındaki bir kuvvet birçok çarpışma sonucu Bedirhan ve Nurullah Beyleri bozguna uğratarak onları bölgeden sürdüler.⁴⁵

Bedirhan ve Nurullah Beyler sürgün edildikten sonra bölgede diğer bir Kürt aşireti olan Nehriler⁴⁶ güçlenmeye başladı. O dönem Nehri aşiretinin başında Seyyid Taha bulunuyordu. Seyyid Taha sahip olduğu güç sebebiyle bölgenin hem dini hem de siyasi bir figürü haline gelmişti. Seyyid Taha'nın güçlenmesine sebep tek şey elbette Bedirhan ve Nurullah Beylerin ortadan kaldırılması değildi. Hakkâri ve çevresindeki misyoner gruplar, Ermeniler ve Nasturiler arasında ulusçuluk fikrinin gelişmesine sebep olurken buna tepki olarak da Kürtler arasında benzer bir ulusçuluk fikri güçlenmeye başladı. Gayrimüslimlerin kendilerine karşı güçlendiklerini gören Kürtler, Nehri ailesinin etrafında toplanmaya başladılar.⁴⁷

Seyyid Taha'dan sonra Nehri ailesinin önemli bir lideri haline gelen Şeyh Ubeydullah ise 93 Harbi'nde (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı) Osmanlı Devleti'nin yanında savaşmasına rağmen savaş sonrasında devletin bölgede topladığı ağır vergilerden dolayı Osmanlı Devleti ile arası bozuldu. Şeyh

40 Uçar, a.g.t., s. 327.

41 Hanım, a.g.e., s. 67.

42 Atiya, a.g.e., s. 314.

43 Yıldız, a.g.m., s. 173-174.

44 Aynı eser, s. 67.

45 Minorsky v.d., a.g.e., s. 100.

46 Nehriler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Alishan Akpınar, "Modernleşen Kürdistan'ın İlk Lideri Şeyh Ubeydullah: (Es Seyyid Ubeydullah el Nakşibendi el Halidi)", *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, (Der: Yalçın Çakmak ve Tuncaş Şur), İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

47 Akpınar, a.g.m., s. 70-71.

Ubeydullah'ın tepkisini çeken diğer bir mesele de Berlin Antlaşmasının (1878) Ermenilerle ilgili “*Osmanlı Devleti Ermenilerin sakin olduğu eyaletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliklerini sağlamayı garanti eder*”⁴⁸ maddesiydi. Şeyh Ubeydullah, bu maddeyi bölgede bir Ermeni devleti kurulacağı şeklinde yorumluyordu. Ayrıca İran'ın da Kürtlere kötü davrandığını gerekçe gösteren Şeyh Ubeydullah isyan etti. Osmanlı ve İran topraklarına yayılan bu isyan neticesinde Şeyh Ubeydullah, 1880 yılında İran'ı istila ederek Urmiye Gölü'nün batı kıyısındaki kırsal bölgeleri ele geçirdi.⁴⁹ Fakat isyan Osmanlı Devleti, İran ve Rusya'nın müdahalesi ile bastırıldı.⁵⁰

Bu tarihlerde Nasturiler ile Kürtler arasındaki çatışmalar dinsel bir sebepten kaynaklanmasa da yabancı müdahalesine sebep olduğundan Osmanlı Devleti için baş ağrıtan sonuçlar ortaya çıkardı. Osmanlı Devleti, Nasturilerin misyonerlerle olan bağlantısını kesmek için bazı tedbirler aldı. İlk olarak iki halk üzerinde merkezi ve yerel otoritenin güçlendirilmesine çalıştı. Bunun için Mar Şemun ile görüşülerek ona nasihatlerde bulunuldu.⁵¹ Daha sonra misyoner okullarını kontrol altında tutmak için kanunlar çıkardı. 1857 yılında misyonerlerin sokaklarda vaaz vermeleri ve izin almadan matbaa kurmaları yasaklandı. Ülkedeki okulları kontrol etmek için 1869 yılında “*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*” çıkarıldı. Nizamnamenin bilhassa 129. maddesi misyoner okullarının denetimi ile ilgiliydi. Bu okulların verdiği diplomalar, Osmanlı Maarif Nezareti tarafından onaylanacaktı.⁵² Ayrıca Osmanlı Devleti, Hakkâri'de merkezi otoriteyi güçlendirmek için idari yapılanmada da bazı değişiklikler yaptı. Bunun için de bir komisyon kuruldu. Bu bağlamda Hakkâri, 1876 yılında vilayete tahvil edildi. Komisyon yapmış olduğu çalışmalar sonucu hazırlanmış olduğu 1882'deki kararnamede, Nasturi nüfusunun yoğun bulunduğu ve Patriğin merkez ikameti olan Hakkâri'nin önemli bir noktasında, Müslüman ve Hristiyan vatandaşlar için okul açılmasını lüzumlu gördü.⁵³

Nasturilerin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Kararları

Savaştan önce Batılı devletlerle ilişki kuran Nasturiler, savaşın arifesinde de kendilerine destek bulmak amacıyla ileri gelenleri vasıtasıyla bu ilişkilerini sürdürdüler. Bu ileri gelenlerden biri olan Ağapetros, Nasturi milletinden ve Hakkâri ahalisindendi. Daha önce Urmiye Osmanlı fahri şebenderliği vekâletinde bulunan Ağapetros, mahalli Rus konsolosunun tercümanı olarak

Gaz

Akademik
Bakış

51

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

48 Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi- Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 156.

49 Gaunt, *a.g.e.*, s. 65.

50 Jwaideh, *a.g.e.*, s. 166.

51 BOA, HR. SYS, D: 81, G: 22.

52 Dalyan, *a.g.e.*, s. 68.

53 Selahattin Satılmış, “XIX. yüzyılda Nesturiler ve İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri”, *Belle-ten*, Cilt: 71, Sayı: 261, 2007, s. 673.

da görev almıştı. Bu sebeple Ruslarla olan münasebeti iyi olan Ağapetros, Urmiye’de bulunduğu sırada Rus Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Andreyovs-ki tarafından makamında ağırlanmış ve daha sonra Ruslardan gördüğü yardımlar karşılığında da Urmiye, Salmas, Gevar (Yüksekova) ve Hakkâri gibi yerlerde meskûn Nasturileri, Rus Ortodoks Mezhebine geçmeleri için teşvik etmeye başladı.⁵⁴

Nasturilerin bu tür faaliyetleri, Ağapetros ile sınırlı değildi. Aynı şekilde Van Valisi Tahsin Bey’in 7 Nisan 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği telgrafta, Gevar’da bulunan ve Ruslar lehine casusluk yaptığı bildirilen Nasturi Yasef’in bölgeden uzaklaştırılması isteniyordu.⁵⁵ Bu şahsın dışında yine aynı şekilde Gevar Kaymakam Vekilinin bildirdiğine göre Gevar ahalisinden Nasturi Papaz Şemase Yako da Batılı devletlerden güya kilise inşası için para toplamaktaydı. Osmanlı Devlet yetkililerinin durumdan haberdar olmasıyla Şemase Yako’nun çalışmalarının durdurulması ve bulunduğu yerden uzaklaştırılması için bölgedeki idarecilere 2 Mayıs 1914’te emir verildi. Papaz Şemase Yako, bu sıralarda Bulgaristan, Hezargrad’a bağlı Popköy karyesinde bulunuyordu.⁵⁶ 20 Temmuz 1914 tarihli bir telgrafta ise aynı şekilde Daniel Nezeva ve Etar Georges adlı iki şahıs kendilerini Nasturi olarak tanıtp Amerika ve Avrupa’da sokak sokak yardım topluyorlardı. Bu iki şahıs yardım toplarken aslında var olmayan çeşitli Hristiyan kurumları adına bunu gerçekleştiriyorlardı. Bu yardımları da Nasturilerin Anadolu’da yoğun olarak yaşadıkları yerlerdeki yetimhanelere yardım bahanesiyle topluyorlardı. Hariciye Nezâreti, bu şahısların saf insanların duygularını sömürdüğü ve bu iki şahsın engellenmesi için Washington Büyükelçiliğine emir verdi.⁵⁷

Bu şekilde Nasturiler, savaşın yaklaşmasından dolayı gerek Ruslardan ve gerekse diğer batılı devletlerden destek bulma çabası içerisindeydiler. Ayrıca Nasturiler arasında kıpırdamalar da artmaktaydı. Nasturi Tiyari Aşireti, eskiden beri Osmanlı hükümetinin teklif ve emirlerine itaatsiz davranıyordu. Musul Vilayetinden, Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 13 Haziran 1914 tarihli bir telgrafta Hakkâri ve çevresinde yaşayan Tiyarilerin vaziyet ve isyanlarının Osmanlı Devleti’ne bir zaaf teşkil ettiği ve İngilizlerle iş birliği yaptıkları bildiriliyordu. İngilizler, bu aşiretin arasına Fransızlar gibi mektepler açmak vasıtasıyla girmişlerdi. Dolayısıyla bu durumun Osmanlı Devleti için bir müşkülata sebep olabileceği ve Tiyariler bu halde kaldıkları sürece o havalide hiçbir zaman asayişin temin edilemeyeceği bildiriliyordu. Bunun için de geç olmadan hükümetten tedbir alınması istenmekteydi.⁵⁸

Nasturilerin ve Batılı devletlerin birbirleriyle ilişkileri her zaman sürdü. Nasturilerin 1914 yılına kadar Ruslarla irtibat halinde oldukları bilinen

54 BOA, D.H. KMS, D: 23, G: 43; BOA, DH. ŞFR, D: 42, G: 44.

55 BOA, DH. ŞFR, D: 423, G: 36.

56 BOA, HR. ŞFR, D: 04, G: 631.

57 BOA, HR. SFR3, D: 703, G: 75.

58 BOA, DH. ŞFR., D: 430, G: 20; BOA, DH. EUM. EMN, D: 83, G: 29; BOA, DH. ŞFR., D: 42, G: 12.

bir gerçektir. Nitekim daha önce Tiyari Aşireti reisi birçok kez Rusya'ya gidip gelmişti. Fakat Osmanlı Devleti, bu durumun vahametini bilmesine rağmen ilk etapta Nasturilere karşı herhangi bir cezalandırma yoluna gitmedi. Hatta Osmanlı Hükümeti, Nasturileri kazanmaya çalışarak Mar Şemun'un cezalandırılması yerine olayın kendisine yönelik bir tertip olduğu kanısı ile bu seferlik affedilmesine karar verdi. Bu hareketle Nasturilerin savaş arifesinde Ruslara ya da başka bir batılı devlete meylini ortadan kaldırmak amaçlanmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti, askeri güç kullanmadan durumu çözmeye çalıştı ve hatta Nasturilere yönelik bazı düzenlemeler yapıldı. Bunlardan en önemlisi yıllardır devlet ile Nasturiler arasındaki en önemli anlaşmazlık konularından biri olan vergi toplama meselesinde devletin birtakım haksızlıklar yaptığı idareciler tarafından kabul edildi.⁵⁹ Vergilerini ödemekte zorlanan Nasturilerin devlete ödemek zorunda oldukları vergi miktarı hafifletildi ve biriken vergi borçları güç kullanılmadan tahsil edildi. Nasturilerin devlete itaati için Mar Şemun'a ikinci rütbeden "Mecidiye Nişanı" tevcih edildi ve maaşına zam yapıldı. Ayrıca Nasturilerin yaşadıkları bölgede bir nahiye kurulmasına ve müdür olarak da 2.000 kuruş maaşla Mar Şemun'un yeğeni Davut Efendi'nin tayinine karar verildi.⁶⁰ Daha sonra bu nahiye teşkilatı kaza teşkilatı olarak değiştirildi ve Kaymakam olarak yine Davut Efendi görevlendirildi. Davut Efendi'ye muavin olarak ise, Hakkâri Ahmet Efendi isminde bir şahıs uygun görüldü. Ayrıca aşiretlerin başındaki maliklere, nahiye müdürleri olarak maaş tahsis edilmesi için Hakkâri, Van Vilayeti ve Merkez arasında yazışmalar yapıldı. Bölgede güvenliğin sağlanması amacıyla da bir jandarma bölüğü oluşturuldu.⁶¹ Fakat en önemlisi Van Valisi Cevdet Bey, Ağustos 1914'te Mar Şemun ile Van'da bir görüşme gerçekleştirdi.⁶² Bu görüşmede Mar Şemun'a çeşitli hediyeler verilmesinin yanı sıra Nasturilere para ve silah gibi yardımlar yapılması üzerine görüşmeler yapıldı. Bu yardımlara karşılık Nasturiler savaşta tarafsız kalacaklardı ve Rusların yanında yer almayacaklardı. Bu görüşmeden sonra Mar Şemun Rayat'a döndü. Burada bulunanlara savaş sırasındaki duruma göre harekete geçeceklerini söyledi.⁶³

Osmanlı Devleti, Nasturileri kendi safında savaşa girmeye ikna edemeyeceğini anlayınca savaş patlak verdikten sonra, Nasturileri başka bölgelere yerleştirmeyi düşündü. Buna göre, 26 Ekim 1914'te Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Van Vilayetine bir telgraf gönderildi. Telgrafta, Nasturilerin Ankara ve Konya gibi illere yerleştirilmesinin düşünüldüğü ve bunun için gereken tedbirlerin alınması istendi.⁶⁴ Fakat Van Vilayeti, bu kararın gerçek-

59 Abdurrahman Yılmaz, "XX. Yüzyılın Başında Nasturiler: Kültürleri, Kürtler ve Merkezi Otorite ile İlişkileri", *Turkish Studies*, Volume 8/5, 2013, s. 1006.

60 Abdurrahman Yılmaz, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları", *Tarih Okulu Dergisi (Tad)*, Yıl: 8, Sayı: XXI, 2015, s. 116.

61 Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 116.

62 Linderholm, *a.g.e.*, s. 16.

63 Hanım, *a.g.e.*, s. 70.

64 BOA, DH. ŞFR, D: 46, G: 78.

gors

Akademik
Bakış

53

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

leşmesinin mümkün olmadığını bildirince bundan vazgeçildi. Van Vilayetine gönderilen 28 Ekim 1914 tarihli diğer bir telgrafta ise Nasturilerin sıkı bir şekilde takip edilmesi istendi.⁶⁵ Fakat bundan da vazgeçildi. Çünkü hükümet, bölge idarecilerine Nasturilerin bir süredir sükût ettiklerini ve hükümete karşı fiilen bir hareketleri görülmediği takdirde takip olunmalarını şimdilik sadece vaziyetlerine göre hareket edilmesini istedi⁶⁶.

Bu arada Mar Şemun, bir süre sonra hükümetin kendisine sunduğu teklifleri reddettiğini bildirdi.⁶⁷ Çünkü bu tarihlerde Nasturilerin yüzü zaten İtilaf devletlerine dönüktü. Nitekim aynı yılın sonbaharında bir Rus heyeti, Hakkâri dağlarına gelerek Mar Şemun'a hediyelerle birlikte modern silahlar sundu. Fakat Mar Şemun'un amcası başta olmak üzere bir kısım muhalif Nasturi ya savaşta Osmanlı Devleti'ni desteklemeği ya da tarafsız kalınmasını istemişlerse de bu istekleri kabul görmedi.⁶⁸ Bu sebeple Mar Şemun'un ailesinin birçok üyesi, amcası Nastorios da dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin destekçileri oldukları gerekçesiyle kendi yakın akrabaları tarafından öldürüldüler.⁶⁹

Öte yandan Mar Şemun ile Osmanlı Devleti'ne sadakat gösteren akrabası Nemrud Efendi arasında zahire meselesi sebebiyle ihtilaf vardı. İki arasındaki çatışma belirtilerinden dolayı bölgeye bir müfreze yerleştirildi. Mar Şemun, Nemrud Efendi ile aynı yerde kalamayacağını gerekçe göstererek yerel makamlara başvurdu. Aksi takdirde Koçanis'i terk edeceğini bildirdi. Van Vilayetine göre Mar Şemun'un amacı, Devlet aleyhine daha rahat hareket edebileceği bir yere yerleşmekti.⁷⁰ Neticede bir süre sonra Mar Şemun, Koçanis'ten Dez nahiyesine gitti.⁷¹

Savaşa giriş meselesinin Nasturiler arasında ihtilafa sebep olduğu açıldı. Nitekim o dönemin tanıkları da aynı şeyi söylemektedirler. Gilo Aşireti liderinin oğlu Malik Qambar, anılarında bu duruma açık bir şekilde yer vermektedir. Qambar, Tiyari Aşireti ve gücünü bu aşiretten alan Mar Şemun'un savaşa karar vererek bütün Nasturileri ateşe attığını söylemekte ve savaş öncesinde Nasturilerin mutlu bir hayat sürdüklerini söylemektedir. Nemrud Efendi'nin de damadı olan Qambar, Nemrud Efendi'nin Nasturileri savaşa sokmamak için elinden geleni yaptığını söylemektedir. Ancak Mar Şemun taraftarlarının Nemrud Efendi ile iki oğlunu, üç yeğenini ve baldızını öldürerek savaşa karşı olanları ortadan kaldırdıklarını söylüyor. Qambar, savaş karşıtı olan bu şahısları öldürenler için; "*kendine biz aşiretizi adını takan bu acımasız grup, ashında eli kanlı bir cani sürüsüydü*" demekte ve şöyle

65 BOA, DH. ŞFR, D: 46, G: 102.

66 BOA, DH. ŞFR, D: 46, G: 195.

67 Hanım, *a.g.e.*, s. 70; Sonyel, *a.g.e.*, s. 86.

68 Murat Gökhan Dalyan, "I. Dünya Savaşı'nda Nasturi Patriği Mar Şemun Benyamin ve Faaliyetleri", *Savaşan Devletlerin Tarihiçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, 2014, s. 992.

69 Linderholm, *a.g.e.*, s. 10.

70 BOA, DH. ŞFR, D: 465, G: 116.

71 BOA, DH. EUM. 2. Şb, D: 8, G: 63.

devam etmektedir: “*bunların yüzünden halkımız arasında dünyanın her yanına göç ve dağılma baş gösterdi. ...*”⁷² demektedir.

Mar Şemun, Koçanis'i terk edip Dez nahiyesine çekildikten sonra bazı sorunlar baş gösterdi. Ancak Mar Şemun'un, Dez nahiyesine çekilmesi Tahsin Paşa'nın yerine atanan Van Valisi Cevdet Bey tarafından olağan karşılandı. Çünkü Cevdet Bey, Mar Şemun'un Dez'de bir münasebetsizlik yapacağına ihtimal vermiyordu. Çünkü etraflarının kendileriyle düşman olan silahlı Kürt aşiretleriyle çevrili olduğunu düşünüyordu⁷³. Fakat çok geçmeden Cevdet Bey'in yanıldığı ortaya çıktı. Çünkü Mar Şemun, Dez nahiyesine yerleştikten sonra Hakkâri dâhilinde yaşayan Nasturiler, geceleri bölgeden geçmekte olan yolcuları hem tutuklayıp hem de üstlerindeki evraklara el koymaya başladılar⁷⁴.

Nasturilerin resmi olarak savaşa girmeye karar vermeleri ise daha sonra oldu. Bu karar, Nasturi aşiretlerinin bir araya geldiği bir toplantıda alındı. Bu toplantı 12 Nisan 1915'te Dizan yöresinde bulunan Dez nahiyesinde yapıldı. Bu önemli toplantı aynı zamanda Patrik Mar Abraham başkanlığında 75 yıl önce Nasturi milletinin tamamının Hakkâri Emiri'ne karşı savaş açması kararının alındığı büyük evde yapıldı. Toplantı beş gün sürdü. Toplantıda İtilaf devletlerinin yanında savaşa girilmesi kararlaştırıldı. Bu karar ile Van Valisi ve diğer yerel yöneticilere Nasturi aşiretlerinin Osmanlı Devleti ile politik ilişkilerini koparmak zorunda olduklarını içeren resmi bir yazı gönderildi.⁷⁵ Bu arada Mar Şemun, Güney Azerbaycan'a hâkim olan Rus General ile anlaştı ve 10 Mayıs 1915 yılında, Osmanlı Devleti'ne karşı seferberlik ilan etti.⁷⁶ Böylece İtilaf devletleri kendileri için stratejik konumda bulunan bir müttefik kazandılar. Aslında İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmeye karar veren Nasturiler, müttefikleri açısından sahip oldukları askeri güçten ziyade buldukları coğrafya açısından oldukça önemliydi. Bilhassa Rusya, Nasturileri, Anadolu'ya girişte kullanacaktı.⁷⁷

Linderholm'un Nikitin'den aktardığına göre ise Nikitin, Nasturiler her ne kadar çok önceden savaşa girmeyi kabul etseler de tam olarak 10 Mayıs 1915'te Osmanlı'ya karşı savaşa girdiler demektedir ve şöyle devam etmektedir: “*Nasturilerin savaşa girdikleri tarih olan 10 Mayıs 1915'ten önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler sürülüyor, Hristiyanlar katlediliyordu. Bu nedenle onlar da bunu görerek kısa süre sonra bunların kendi başlarına da geleceğini düşünerek savaşa girdiler*”⁷⁸ demektedir. Fakat bu iddia kuşkuludur. Çünkü Nasturiler daha önce zaten İtilaf devletleri ile iş birliği halindeydiler ve bölgede asayışı bozan girişimlerde bulunmuşlardı ve

72 Malik Qambar, “Malik Qambar'ın Kalemî ile Kendi Yaşam Öyküsü ve Jilo Aşireti”, <http://www.acsatv.com.tr/files/Malik-Qambar.pdf>, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

73 BOA, DH. EUM. 2. Şb, D: 8, G: 63.

74 BOA, DH. ŞFR, D: 465, G: 116.

75 Hanım, *a.g.e.*, s. 74.

76 Yılmaz, “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları”, s. 210.

77 Dalyan, *a.g.m.*, s. 992.

78 Linderholm, *a.g.e.*, s. 15.

Qambar

Akademik
Bakış

55

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

bulunmaya da devam ediyorlardı. Ayrıca Osmanlı Devleti, daha önce Nasturilerin Ankara ve Konya gibi illere yerleştirilmesini düşünmesine rağmen bu düşünceden vazgeçmişti. Bunun dışında Nasturilerin, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmeleri de Rus ordusunun Doğu'dan Osmanlı topraklarına doğru ilerlemesi sonucu kendilerini cesaretlendirmesiydi. Nitekim Nasturiler, Rusların hızlı bir şekilde kendi bölgelerine doğru hareket edip kendileriyle birleşeceklerine inanıyorlardı. Aynı şekilde kendisi de bir Nasturi olan Wigram da Nasturilerin bu savaşı bir Hristiyan -Müslüman savaşı olarak gördüklerini ve bu anlayış uyarınca İtilaf devletlerinin yanında yer almak istediklerini belirtmektedir. Yine onun kayıtlarında bu anlayış uyarınca bir din adamı olan Şamasa Efrahim'in savaşçıları coşturmak için hazırlamış olduğu aşağıdaki marş/şarkı da net bir şekilde ortaya koymaktadır:

*“Kardeşler silaha sarılın; size saldıran Türklerdir. Bak! Şafak söküyor, biz düşmanı karşılamaya giderken, Bırak sürülerini, ekinlerini, sarıl sadık tüfeğine, Mar Şemun adına atıl kavganın içine. Birbirinize destek verin, ulusunuza, Tihumalara, Tiyarilere destek verin, bırakın Bazlar, Ciloluları desteklesin. Tıpkı kardeşlerin bir araya geldiği gibi, Yürekleğiniz ve elleriniz kenetlensin...”*⁷⁹

Hakkâri Sancağında Nasturi İsyanı ve Osmanlı Devleti

Nasturilerin isyan başlattıklarına dair telgraflar gelmeye başladı. Nitekim 8 Mayıs 1915'te Musul Valisi, Başkale'deki Müslüman köylerine Tiyari Aşireti'nin saldırdığını bildirdi.⁸⁰ Nasturiler, Osmanlı kuvvetlerinin bölgede olmamasından istifade ederek jandarmaları yenerek Hakkâri merkezi ele geçirdiler. Daha sonra bölgedeki Kürt köylerine saldırarak birçok Müslüman Kürt'ü katlettiler.⁸¹ Nasturilerin Hakkâri'yi ele geçirdiği Mayıs 1915 sonlarına doğru Gevar'ı işgal eden Rus güçlerinin komutanı Andreyovski, Mar Şemun'a Güney Azerbaycan'daki Rus General Çornazubof'dan kendisini İran'ın Salmas şehrine davet eden mektubu ilettiler. Mar Şemun, dağlı aşiretlerden bir birlik oluşturarak Çornazubof ile görüşmeye gitti. Burada törenle karşılaşan Mar Şemun'a Rusların yanında savaşmaları durumunda Rus ordusunun kendilerini destekleyeceği söylendi.⁸²

Ruslar, Gevar'a doğru ilerlerken Tiyariler, bütün kuvvetleriyle Hakkâri hattını yararak bölgedeki Müslüman ahaliyi katletmeye başladılar. Bölge idarecileri, Hakkâri Sancağı merkezine doğru ilerleyen Tiyarilerin, buradaki Müslüman ahaliye de zarar vereceklerini ve İmadiye'ye varacaklarından endişe ediyordu. Bundan dolayı Nasturilerin İmadiye'ye varmadan durdurulması gerekiyordu. Nasturilerin durdurulması için de civar aşiretlerin sevki için silah ve cephane yönünden donatılmaları elzemdi. Ayrıca Zaho, Akra

79 Dalyan, a.g.m., s. 994.

80 Linderholm, a.g.e., s. 15.

81 Arvas, a.g.t., 149.

82 Hanım, a.g.e.,s. 74.

ve Duhuk aşiretleri Tiyari hududuna sevk edildiler.⁸³ Tiyari hududuna giden aşiretler, Tiyarilerle müsademeye girdiler.⁸⁴

Mar Şemun Salmas'tayken, 23 Haziran 1915'te Bervar Reisi Mir Reşid, Musul Valisi Haydar Bey ve Hakkâri Kaymakamı Ertuşilerle birlikte iki taraftan Nasturilere karşı bir saldırı düzenlemek istediler. Musul'dan gelen birlik, batıdan Lizan ve Aşağı Tiyarilere karşı saldırıya geçti. Cumba ve Yukarı Tiyari'ye ise Ertuşi Aşireti ile Hakkâri'deki Osmanlı birlikleri saldırmaya başladı. Çal Ağası, Tuhuma ve Salabekan Nasturilerine karşı kuvvetlerini bir araya getirirken Oramar Aşireti, Cilo ve Baz aşiretlerine saldırdı. Cumba, Cilo, ve Salabekan'a yapılan saldırılar geri püskürtüldü ise de Lizan, Koçanis, Bervar ve Sapna vadisindeki Nasturi köyleri yerle bir edildi.⁸⁵ Bölgeden kaçan Nasturiler takip edilmeye başlandı. Takibattan sonra Tiyariler, Hemedar Dağı'na kaçtılar. Daha önce Tiyarilerin yanında yer alan Pervari'nin on bir Hristiyan karyesinin sakinleri ise pişman olup Osmanlı Devleti'nden af dilediler. Bu karyenin sakinleri silahlarını teslim etmek şartıyla affedilmişlerdi.⁸⁶

25 Haziran 1915 tarihinde de aşiretlerden mürekkep bir kuvvetle yapılan hücum neticesinde sekiz yüz nüfuslu ve bin haneli Kosran Karyesi zapt edildi. Mağlup edilen Nasturiler, bölgeden kaçmaya başladılar. Oramar Aşireti de bu sırada Cilo ve Baz aşiretlerinin meskûn oldukları karyeleri zapt etti. Nasturiler, bu saldırılarda yüz kadar kayıp verdiler. Bunun dışında Hadet, Nerve ve Ertuş aşiretleri ile Beytüşşebap aşiretleri de Nasturilere saldırmaya başladılar.⁸⁷ Bu saldırılar neticesinde Tebaşun Karyesi de ele geçirildi.⁸⁸

Osmanlı birlikleri aşiretlerle birlikte Nasturilere saldırmaya devam etti. 6 Temmuz 1915'te Hayo Köprüsü mevkiindeki Vurundek, Marsama Ferrasi ve Nasturilerce mukaddes sayılan Marsava merkezi de zapt edildi. Bu sırada Nasturiler Hayo Köprüsünü tahrip etmişlerdi. Köprüden karşıya geçiş için de köprü hızlı bir şekilde tamir edildi ve kolay bir şekilde karşıya geçildi. Burada Osmanlı birlikleri ile Nasturiler arasında gerçekleşen müsademe Nasturiler ağır kayıplar verdiler.⁸⁹ Müsademe devam ederken Ruslar, Van'a doğru ilerlemekteydiler Rusların ilerlediklerini haber alan Nasturiler, saldırılarını artırdılar ve katliamlara başladılar. Bu durum üzerine Musul Vali Vekili Haydar Bey, aşiret kuvvetleri ile Nasturilerin yoğun yaşadıkları bölgelere doğru hareket etti ve kısa bir süre sonra bazı karyeleri ele geçirdi.⁹⁰

Nasturilere karşı savaş devam ederken Ruslar Van'a doğru ilerlemekteydiler. Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu Sarıkamış faciası, Rusların hızlıca Van ve Hakkâri bölgesine nüfuz etmelerinin önünü açmıştı. Rusların

83 BOA, DH. ŞFR, D: 474, G: 121.

84 BOA, DH. ŞFR, D: 475, G: 62.

85 BOA, DH. ŞFR, D: 477, G: 25.

86 BOA, DH. ŞFR, D: 477, G: 4.

87 BOA, DH. ŞFR, D: 477, G: 25.

88 BOA, DH. ŞFR, D: 478, G: 23.

89 BOA, DH. ŞFR, D: 478, G: 57.

90 BOA, DH. ŞFR, D: 478, G: 73.

ilerleyişinden güç alan Nasturiler, Müslüman ahaliye yönelik tecavüzlerini arttırdılar.⁹¹ Bu sırada Halil Bey de müfrezesiyle birlikte İran'daydı. Halil Bey, 20 Mayıs'ta Urmiye'deki garnizonu feshederek Van Jandarma Tümeni'nden müteşekkil olan bin kişilik bir kuvveti Urmiye'nin kuzeyinde bırakarak emrinde bulunan "Birinci Kuvve-i Seferiye" ile Bacirge-Gevaş-Başkale istikametinden Van'a doğru harekete geçti.⁹² Rusların Başkale'yi işgal etmesiyle buraya geldi ve Ruslarla muharebeye girişti. Bir hafta sonra Ruslar, Van'ı Ermeni müttefikleriyle işgal etti.⁹³ Wigram, bu durumu şöyle anlatmaktadır; "Bir Rus ordusu Van'a ulaştı ve buradaki kuşatma altında olan Ermenileri kurtardı. Asurların (Hakkâri Nasturileri) müttefiklerin yanında savaşmalarını doğrultusunda resmi bir çağrıda bulunmak üzere Başkale'ye bir müfrezeye gönderildi. Bu çağrı cesurca kabul edildi".⁹⁴

Ruslar, Van'ı işgal ettikten sonra Nasturilerle temasları daha da kolaylaştı. Bundan dolayı Nasturilerin, Ruslarla birleşmeden gerekli önlemlerin alınması gerekiyordu. Musul Vali Vekili Haydar Bey, bunu önlemek amacıyla bölgeye jandarma birlikleri sevk etti. Ruslarla savaş devam ederken, Tiyariler'in Zap Su'yu kenarındaki yerleşim yerleri zapt edildi ve kendilerini güçsüz bırakmak amacıyla haneleri ve yetişmiş mahsulatları da tahrip edildi. Osmanlı birlikleri bu sırada Hemedar Dağı'na sığınan Tiyarileri de takip ediyorlardı. Bunun üzerine Tiyariler, burayı terk etmeye başladılar ve Baz Aşireti'nin olduğu bölgeye kaçtılar. Fakat arazi şartlarının elverişsiz olmasından dolayı Osmanlı birlikleri takibi bırakmak zorunda kaldılar.⁹⁵

Halil Bey, bir süre sonra Hakkâri tarihiyle Murduz'a gidecekti. Musul Vali Vekili Haydar Bey ise, kendisine istediği kuvvet verilince İmadiye ve Çal tarihiyle Nasturilerin üzerine bir daha giderek başarıyla devam eden Nasturi tenkilini sonlandırmak istiyordu. Şayet Tiyarilerin tenkili başarılı sonuçlanırsa köyleri ve malları Müslüman ahaliye verilecekti. Bunun için Haydar Bey, bazı hazırlıklar yaptı. İlk olarak kendisiyle birlikte olan aşiret mensuplarına cephane tedarik etmeye çalıştı. Bir diğer hazırlıkta hem yeni aşiret mensuplarını toplamak hem de Murduz harekâtı için erzak tedariki için Musul'a gitmekti. Buradan erzak tedarik ettikten sonra bölgeye gönderecekti. Fakat yeterli zahire toplayamadı. Bu sebeple sefere çıkıldıktan sonra kendisiyle birlikte olan aşiret mensuplarına birkaç gün kurutulmuş arpa ve tuzsuz ekmek yedirmek zorunda kaldı. Bir ay boyunca Tiyarilerle muharebe edildiği için de birlikler yorgun düşmüştü.⁹⁶ Bu arada Nasturilere karşı tenkil harekâtı devam ederken daha önce yerlerinden edilen bazı Nasturilerin eski yerleşim yerlerindeki mahsulünü sulamağa geldikleri görüldü ve bunlara hü-

91 BOA, DH. ŞFR, D: 478, G: 73.

92 Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi*, Genel Kurmay Matbaası, Ankara, 1936, s. 9.

93 Linderholm, *a.g.e.*, s. 10.

94 W.A.Wigram-Edgar T.A.Wigram, *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, (Çev: İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2004, s. 448.

95 BOA, DH. ŞFR, D: 478, G: 73.

96 BOA, DH. ŞFR, D: 479, G: 86.

cum edilerek kırk kadar Nasturi öldürüldü. Nasturilerin tekrar eski yerlerine dönmelerini engellemek için Osmanlı birliklerinden devriyeler tertip edildi ve Nasturilerin köylerine Kürtlerin yerleştirilmesi kararlaştırıldı⁹⁷.

Nasturilere karşı tenkil harekâtı devam ederken bir kısım Nasturi'nin Gevar civarında buldukları haber alındı. Merkeze altı saat uzaklıkta olan Nasturilerin bir tabur raddesinde oldukları tahmin ediliyordu. Bu sırada III. Ordu Kumandanı aşiretlerden teşkil edilen bir kuvveti üç bölükle bu bölgeye gönderdi. Gevar'a hareketle birlikte Hakkâri'de Nasturilerin tecavüzatına fırsat vermemek için Hemedar Dağı'na bir hücumun daha gerçekleştirilmesi gerekli görüldü⁹⁸. Bu sırada Mar Şemun ise Nasturilerin ağır yenilgiler alması üzerine İran'a kaçtı. Fakat 5 Ağustos 1915 tarihinde Mar Şemun, yeni silahlar ve mühimmatlarla geri döndü. Dönmesiyle birlikte 8 Ağustos'ta üstünlük Nasturilere geçti. Nasturiler, Osmanlı birliklerini Mar Seva adlı bölgeden çıkarttıkları gibi Dereva bölgesindeki Ertuş Aşireti mensupları ile takviye edilmiş olan güçleri de püskürttüler.⁹⁹ Ruslar da 7-9 Ağustos'ta Osmanlı birliklerini yendiler ve 15 Ağustos'ta Van'ı geri aldılar.¹⁰⁰ Bu başarılar üzerine Nasturiler, 10 Ağustos'ta yeni bir durum değerlendirmesi yapmak üzere Mar Seva bölgesinde toplandılar. Toplantıda Ruslarla tekrar görüşülmesi konusunda karar alındı. Bu karar uyarınca Mar Şemun, yanına aşiret liderlerini de alarak tekrar Salmas'ta Rus generali ile görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerde Ruslarla birlikte hareket etmeleri karşılığında Doğu Anadolu'da onlara öncülük etmeye ve birlikte savaşmaya söz verdiler.¹⁰¹ Bu tarihlerde Güney Azerbaycan'daki Nasturiler ile Kürt aşiretleri arasında başlayan çatışmalar gittikçe büyüyordu. Bundan sonra Nasturiler üzerine Ağustos'un ortasında yeni bir taarruz düzenlendi. Oramar ve Barzan Kürtlerinin de desteklediği bu taarruz başarılı oldu. Bu saldırılar neticesinde Baz, Tehop, Gilo ve Tiyari vadileri ele geçirildi. Kilise ve evler tahrip edilirken, tarlalar harap oldu. Hatta Gilo'da bulunan ünlü Mar Zeya Kilisesi ilk kez talan edildi. 31 Ağustos 1915 tarihli bir telgrafa göre ise Tehop ve Debez ve Nasturileri, İran'a doğru firar ederken Oramar Aşireti tarafından yolları kesilip iki yüz yirmi kişi öldürülmüştü. Oramar Aşireti ise sekiz esir ile sekiz şehit vermişti¹⁰² Ayrıca İran'a firar eden bu Nasturiler, Osmanlı kuvvetleri tarafından takip edilirken geri dönmemeleri için de önlemler alınıyordu.¹⁰³

Ruslar, Van'dan çekildikten sonra 11 Eylül 1915 tarihinden beri Van Vali Vekili Cevdet Bey, bir müfreze ile Gevaş'ta bulunuyordu. Bu sıralarda Ermeniler de Rusların geri çekilmesiyle birlikte bölgeden kaçıyorlardı. Cevdet Bey, Gevaş ve Şatak (Çatak) kazalarındaki aşiretlerden bin kişilik bir kuv-

97 BOA, DH. ŞFR, D: 480, G: 80.

98 BOA, DH. ŞFR, D: 483, G: 45.

99 Dalyan, a.g.m., s. 995.

100 Linderholm, a.g.e., s. 12.

101 BOA, DH. ŞFR, D: 486, G: 88.

102 BOA, DH. ŞFR, D: 486, G: 88.

103 BOA, DH. ŞFR, D: 491, G: 116; BOA, DH. ŞFR, D: 493, G: 46.

gazi

Akademik
Bakış

59

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

vet topladı. Amacı bu aşiretler vasıtasıyla Gevaş'a sarkan düşmana hücum etmektir. Bu sırada Ruslar, Osmanlı sınırından İran'ın Salmas muntikasına kadar olan bölgeyi işgal altında tutuyorlardı. Muradiye Kazasının İran'a hudut muntikasında kalan bir kısım aşiret mensupları Ermeni çetelerinin taarruzuna maruz kalmaktaydı. Aynı şekilde daha önce Cizre ve Beytüşşebap havalisine kaçan on binden fazla Müslüman ahali Murduz'da malen ve canen Ermenilerin taarruzlarına maruz kalmaktaydı. Hakkâri'deki Müslüman ahali, bir düşman süvari alayıyla Nasturilerin hücumuna maruz kalarak dağlara firar etmişlerdi. İmadiye, Beytüşşebap ve Gevar kazasının Kürtleri, Nasturilerle daima muharebe halinde idiler. Musul Vali Vekili Haydar Bey, bu seferde Nasturilerin tedibi için o havaliye hareket etti. Hakkâri ciheti rahat ettirildiği takdirde Şemdinan (Şemdinli) Kazası düşman harekâtından kurtarılacaktı. Gevar Kazası ahali de kısmen dağlara çekilmişlerdi. Aynı şekilde Kardar ve Begzade aşiretleri de Şemdinan ve Gevar cihetlerindeki dağlarda bulunuyorlardı. Bu dönemde Ruslar tarafından ihrak edilen Başkale ve Saray civarındaki ahali de aynı akıbete uğramıştı. Ruslarla birlikte Ermeniler de buradaki Müslüman köylerine taarruz edip birçok köyü yakıp yıktılar. Aynı şekilde Gevar ve Şatak Müslüman köyleri de ihrak ve tahrip edildi. Daha sonra bu bölgeler işgalden kurtarıldı ve Gevaş muntikası ahali köylerine geri döndüler.¹⁰⁴

21 Eylül 1915 tarihinde Nasturilerin üç saat mesafede bulunan sırtlardaki gayet sarp tepelerde iki sıra siperler yaptıkları anlaşıldı. Bu sırada görevli müfrezelerle akşamın on ikisinde başlayan müsademe saat üçte birinci sıra siperlerin ele geçirilmesi ile son buldu. Sonraki günlerde ikinci sıra siperlere hücum edildi ve üç saat müsademeden sonra bu siperlerde zapt olunarak Nasturiler yine püskürtüldü. Müsademede aşiret mensuplarından kayıp olmasına rağmen birliklerden kayıp yoktu. Nasturilerin ise yaralı ve ölüleri çoktu¹⁰⁵.

Nasturilere yönelik sert tedbirlerden sonra 22 Eylül 1915 tarihli bir telgrafa göre esir alınan bazı Nasturilerin verdiği beyanata göre Mar Şemun ile Melik İsmail adındaki bir kişi beraberindekiler ile tekrar İran'a kaçmışlardı.¹⁰⁶ Nasturiler buldukları bölgelerden kaçarken etraflarını da yakıp yıkmışlardı. Yalnız Dize kasabası onların nazarında ehemmiyetli olduğundan bu kasabanın ahali yerlerinde kalmışlardı. Fakat haneleri ihrak edilen Gevar karyeleri Müslüman ahalisinin Şemdinan'da bulunan dokuz Nasturi karyesine yerleştirilmesi uygun görüldü. Bu karyelerde bulunan Nasturilerin ise İran'a sürülmesi kararlaştırıldı.¹⁰⁷ Hakkâri'nin Nasturiler tarafından tamamen ihrak edilmesi sebebiyle Hakkâri ahalisinin Nasturilerin Pervari'deki köylerine iskâm uygun görüldü¹⁰⁸.

104 BOA, DH. ŞFR, D: 488, G: 95.

105 BOA, DH. ŞFR, D: 490, G: 24.

106 BOA, DH. ŞFR, D: 491, G: 122.

107 BOA, DH. ŞFR, D: 490, G: 128.

108 BOA, DH. ŞFR, D: 491, G: 121.

Hakkâri Sancağındaki Nasturiler, ağır yenilgiler aldıktan sonra Eylül 1915'ten sonra Başkale üzerinden Salmas Yaylası'na göç etmeye başladılar. Misyonerler Hakkâri'den göç eden Nasturilerin sayısını 35 bin olarak vermektedirler. Göç sırasında Nasturilerin en az üçte biri donma, açlık ve salgın hastalıklardan öldü.¹⁰⁹ Ruslar, bölgedeki Nasturilere “*Kuvva-yı İmdadiye*” adıyla yardım ulaştırdılar.¹¹⁰

Sonuç

Nasturiler, Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamaya başladıktan sonra, devlet ile Nasturiler arasında vergi meselesi yüzünden bazı sorunlar yaşandı. Fakat XIX. yüzyıla kadar büyük bir çatışmadan bahsetmek mümkün değildir. Misyonerler bölgeye adım attıktan ve Nasturilerle iletişime geçtikten sonra Osmanlı Devleti için Nasturiler önemli bir güvenlik meselesi haline geldi. Çünkü bilhassa İngiltere ve Rusya gibi devletlerin nüfuz çabaları Kürtler ve Nasturiler arasında ciddi çatışmaların ortaya çıkmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Gayrimüslimlere tanıdığı koruyuculuk hakları bu devletlerin Nasturiler arasında daha fazla itibar görmesine sebep oldu. Bu durum Kürtlerle Nasturiler arasında sonu gelmeyen çatışmalara sebep oldu. Dolayısıyla bölge çatışmaların odağı haline geldi.

Osmanlı Devleti, misyonerlerin sebep olduğu Kürt-Nasturi çatışmasına son vermek amacıyla güç kullanmayı son çare olarak görüyordu. Nitekim Nasturilerin Rus egemenliğini kabul etmelerini ve misyonerler tarafından Osmanlı'dan uzaklaştırılmalarına karşı vergi ve idari anlamda onlara birtakım ayrıcalıklar tanımanın yanı sıra bazı önemli Nasturi ileri gelenlere ödül vermek dâhil farklı yöntemlerle onları kazanmaya çalıştı. Fakat XIX. yüzyıldan itibaren batılı devletlere yüzü dönük olan Nasturiler, ikna olmadılar. Nasturiler, özellikle kendilerine vaatlerde bulunan misyonerlerle hareket etmeyi menfaatleri açısından daha yararlı buldular.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında, Osmanlı Devleti, Nasturilerin devlet aleyhinde faaliyette bulunmalarına son vermeleri için önemli Nasturi liderlerle ikna amaçlı görüşmeler gerçekleştirse de Nasturiler savaş başladıktan sonra İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmeye karar verdiler. Fakat bütün Nasturiler Osmanlı karşıtı bir savaşa girme yanlısı değildiler. Nitekim bu da Nasturilerin kendi aralarında çatışmasına sebep oldu. Bu durum devletin Nasturilere karşı harekete geçmesine ve bu da bölgede daha büyük kargaşalıkların ortaya çıkmasına sebep oldu.

İtilaf devletlerinin bağımsızlık vaatlerine karşılık Birinci Dünya Savaşı'na giren Nasturiler, umduklarını bulamadılar. Hatta bu durum Nasturilerin Hakkâri'den İran topraklarına göç etmelerine sebep oldu. Göç sonrası Nasturilerin en büyük destekçileri yine İtilaf devletleri oldu. Bunun dışında boşalan Nasturi köylerine Kürtlerin yerleştirilmesine karar verildi. Ardından, Birinci Dünya Savaşı'nın kazananı olan İngiltere gibi ülkelerin yanında

109 Linderholm, *a.g.e.*, 10-13.

110 BOA, DH. ŞFR, D: 491, G: 116; BOA, DH. ŞFR, D: 493, G: 46.

Gaz

Akademik
Bakış
61
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

yer almak da Nasturilere bağımsızlık getirmediği gibi bu devletlerin siyasi çıkarları uğruna birçoğu hayatlarını kaybederken kalanlar da topraklarından uzakta yaşamak zorunda kaldılar. Bu durum İngiltere gibi devletlerin ulusal çıkarlarının etnik veya dini grupların bağımsızlıklarından önce geldiğinin göstergelerinden biri oldu. Ayrıca 1914'ten itibaren Türk topraklarından ayrılan Nasturiler, Batı'da olduğu gibi İran, Irak, Suriye ve Lübnan' da mülteci konumuna düştüler.

Kaynaklar

Arşiv belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Şube (DH. EUM. EMN), 83/29

Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye 2. Şube (DH. EUM. 2. Şb), 8/63

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı, (D.H. K.M.S),

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), 42/44, 423/36, 421/121, 430/20, 42/12, 46/78, 46/102, 46/195, 465/116, 474.121, 475/62, 477/25, 477/4, 478/23, 478/57, 478/73, 479/86, 480/80, 483/45, 486/88, 491/116, 493/46, 488/95, 490/24, 491/122 490/128, 491/121, 493/46. Hariciye Nezareti, Siyasi (H.R. SYS), 81/22.

İrade, Mesail-i Mühümme (İ.MSM), 48/1229

Yıldız, Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. DH), 9/26.

Telif ve Tetkik Eserler

AKPINAR, Alişan, "Modernleşen Kürdistan'ın İlk Lideri Şeyh Ubeydullah: (Es Seyyid Ubeydullah el Nakşibendi el Halidi)", *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, (Der: Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 61-77.

ALBAYRAK, Kadir, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları, İstanbul 1997.

ANZERLİOĞLU, Yonca, *Nasturiler*, Ankara 2000.

ARVAS, Tarık Ziya, "Hakkâri Nasturileri" (1836-1936), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE*, Van 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ATİYA, Aziz S., *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, (Çev: Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul 2005.

BRUÏNESSEN, Martin van, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

ÇAKMAK, Fevzi, *Büyük Harpte Şark Cephesi*, Genel Kurmay Matbaası, Ankara 1936.

DALYAN, Murat Gökhan, "I. Dünya Savaşı'nda Nasturi Patriği Mar Şamun Benyamin ve Faaliyetleri", *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, Cilt: 2, 2014, ss. 982-1001.

DALYAN, Murat Gökhan, *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü (1830-1870)*, Ankara 2012.

DOĞAN, İsa, "Kürt Aydınlanmasının Öncüsü Bir Ailenin Portresi: Bedirhaniler", *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, (Der: Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 43-61.

EVERY, Edward, "Asuriler", (Çev: Sami Kılıç), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1, 2005, ss. 97-106.

GAUNT, David, *Katliamlar, Direniş, Korumucular: I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman- Hristiyan İlişkileri*, (Çev: Ali Çakıroğlu), Belge Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2007.

HANIM, Surma, *Ninova'nın Yakarışı, Doğu Asur Kilise Geleneği ve Patrik Mar Şamun'un*

Hakkâri Sancağında Nasturi Sorununun Başlaması ve
Birinci Dünya Savaşı'nda Nasturi Olayları

Katli, Avesta Yayınları, İstanbul 1996.

İLERİ, Cihangir, "Osmanlı Devleti'ndeki Nasturilerin Genel Durumu ve Nasturi İsyanları", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, ss. 141-161. JWAIDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi-Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

KİESER, Hans-Lukas, *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev: Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

LİNDERHOLM, Jonas, "1915" *Assyrians and Syriacs During World War in Southern Anatolia and Azerbaijan, 1914-1918*, Sweden 1999.

MİNORSKY, V., BOIS Th.ve KENZİE, D. N. Mac, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2004.

QAMBAR, Malik, "Malik Qambar'ın Kalemî ile Kendi Yaşam Öyküsü ve Jilo Aşireti", *Erişim: <http://www.acsatv.co.m./filer/Malik-Qambar.pdf>*, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

Salnâme-i Vilâyet-i Van, H. 1315 (M. 1897), Defa 1, Van Vilâyet Matbaası, Van 1315.

SATILMIŞ, Selahattin, "XIX. yüzyılda Nesturiler ve İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri", *Belleten*, Cilt: 71, Sayı: 261, 2007, ss. 653-688.

SEYFELİ, Canan, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler (1847-1918)", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, ss. 49-141.

SONYEL, Salahi R., *The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara 2001.

UÇAR, Osman, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Nasturi Olayları", (1840-1870), Mersin Ü. S. B.E., Mersin 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

WİGRAM-EDGAR, W.A; WİGRAM, T.A., *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, (Çev: İbrahim Bingöl), I. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul 2004.

YILDIZ, Hatip "Bedirhan Bey ve Nasturiler", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, ss. 161-183.

YILMAZ, Abdurrahman, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları", *Tarih Okulu Dergisi (Tad)*, Yıl: 8, Sayı: XXI, 2015, ss. 107-129.

YILMAZ, Abdurrahman, "XX. Yüzyılın Başında Nasturiler: Kültürleri, Kürtler ve Merkezi Otorite ile İlişkileri", *Turkish Studies*, Volume: 8/5, 2013, pp: 995-1012.

YONAN, Gabriele, *Asur Soykırımı, Unutulan Bir Holocaust*, (Çev: Erol Sever), Pencere Yayınları, İstanbul 1999.

Extended Abstract

The Sanjak of Hakkâri, where the Nestorians resided, came under Ottoman rule in the early 16th century. One of the main issues between the Nestorians and the state was the collection of taxes, as taxes from the Nestorians were not collected regularly. This was because the majority of Nestorians were nomadic, the region they inhabited was transportationally challenging, and there was a lack of regular income due to non-arable lands. Additionally, local administrators responsible for tax collection sometimes delivered incomplete taxes to the state, as they took credit for the taxes collected. Consequently, the Nestorians were mistakenly seen as failing to deliver full taxes, causing tensions between the Ottoman Empire and the Nestorians. Another significant issue between the Ottoman Empire and the Nestorians was their relationship with missionaries. In the 19th century, Western missionaries arrived in the region and began their activities among the Nestorians. The cooperation between Nestorians and Western missionaries disturbed their neighbors, the Kurds. Although Nestorians and Kurds had previously main-

Gaz

Akademik
Bakış

63

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

tained good relations, problems arose due to missionary activities, leading to conflicts between Nestorians and Kurds.

In the period leading up to the First World War, the Nestorians continued their relationship with missionaries and, consequently, with Western states, particularly Russia. Russia made promises to the Nestorians, such as financial aid and weapons, in exchange for their support. As a result, the Nestorians started to align themselves with Russia. Disturbed by this situation, the Ottoman Empire promised weapons and assistance to the Nestorians to prevent them from engaging in activities against the state in the event of a potential war. However, these efforts did not yield any results. Eventually, Mar Semun rejected the government's offers, and the Nestorians decided to join the war on the side of the Allied Powers. Following this, conflicts broke out between the Ottoman Empire and the Nestorians in Hakkâri and its surrounding areas, resulting in heavy losses for the Nestorians. Realizing that they could no longer withstand the Ottoman army, the Nestorians began migrating to the Salmas Plateau via Baskale after September 1915. During the migration, they faced harsh winter conditions, and at least one-third of the Nestorians died due to frostbite, starvation, and epidemics. The Russians welcomed the Nestorians in Salmas and provided aid under the name of "Kuvva-yı İmdadiye" (Aid Forces).

Gors

Akademik
Bakış

64

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023